

Музичко О.Є.

Ф.І. ЛЕОНТОВИЧ - ДІЯЧ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

Дослідження розвитку вищої освіти на території України в другій половині XIX - початку XX ст. є одним з актуальних завдань сучасної історичної науки. Все більшої ваги в цій ділянці набуває персоніологічний метод досліджень. Історія вищих навчальних закладів створюється через ретельне вивчення діяльності професорського складу. Цей підхід забезпечує більш чітке усвідомлення специфіки внутрішнього життя кожного зі складних організмів, якими були університети. Разом з цим вивчення історії університетів та, зокрема, біографій їх професорів дозволяє більш повно висвітлити розвиток культурного життя в окремих регіонах України.

Центром вищої освіти на півдні України в другій половині XIX ст. заслужено вважається Новоросійський університет в Одесі. Одним з провідних викладачів цього навчального закладу протягом 1865-1892 років був професор кафедри історії російського права Федір Іванович Леонтович (1833-1910). Його багатолітня діяльність у Новоросійському університеті на сьогодні відома тільки у загальних рисах [1]. У даній статті вперше на основі архівних та друкованих джерел зроблена спроба визначити місце Ф. Леонтовича в історії педагогіки вищої школи на півдні України.

Випускник юридичного факультету Київського університета Святого Володимира, Ф. Леонтович досить швидко набув авторитету в науці завдяки декільком ґрунтовним працям з історії правового устрою Великого князівства Литовського. Він став одним із засновників школи західноруського права, головним об'єктом якої була історія руських земель у складі Великого князівства Литовського [2,30-58]. В 1865 році вчений перейшов на кафедру історії російського права до новозаснованого Новоросійського університета в Одесі.

Відкриття університета в Одесі співпало з впровадженням нового ліберального університетського Статуту 1863 р., що надавав право автономії професорській корпорації. Ф. Леонтович взяв активну участь у становленні університетського самоврядування на півдні України. В 1869-1877 роках він працював на посаді ректора університета, в 1877-1881 - декана юридичного факультета, а у 1881-1884 - проректора.

Особливу активність проявив Ф. Леонтович на ректорській посаді. Один за одним слідували накази ректора про влаштування кабінетів та лабораторій, ремонт приміщень, з'являються різноманітні правила. У 1873 році він виступив з ідеєю організації постійних професорських квартир. Переважна більшість професорів підтримала проект, що був спробою розв'язання їх матеріальних проблем [3,19]. Особливо слід відмітити заслугу Ф. Леонтовича в реорганізації бібліотеки університету. Професор розширив її фонди завдяки придбанням надзвичайно цінного зібрання юридичної літератури у видатного польського історика права Ромуальда Губе. З важкою працею щодо класифікації літератури, за відгукми самого Р. Губе, одеський науковець впорався відмінно [4,26-27]. Ф. Леонтович значно поповнив фонди бібліотеки літературою з історії польського права. У 1870 році він зазначав, що "бібліотека належить до найважливіших учбово-допоміжних закладів університету. Від правильної її організації у великій мірі залежить успішний процес університетської освіти і розвиток науки" [5,367]. За вказівкою ректора штат бібліотеки було розширено, розпочато складання друкованого каталогу, вперше розроблені правила для читачів. Зважаючи на те що "успішність зайнять студентів обумовлена більше тим, щоб вони не обмежувалися заучуванням лекцій, а мали можливість знайомитися з науковою літературою самостійно", університетська бібліотека три рази на тиждень почала приймати студентів і після обіду - до 19 години [6,10].

Намагаючись покращити інфраструктуру університету, Ф. Леонтович ініціював спроби добитися від міністерства освіти виділення коштів на заснування обсерваторії, друкарні і, нарешті, медичного факультету. За участі ректора було ініційовано справу заснування при університеті історичного архіву [7].

Найбільш яскравим досягненням ректора Ф. Леонтовича була його активна діяльність в справі формування викладацького складу. Величезною була його особиста роль в появі в університеті всесвітньо відомих І. Мечникова, І. Сеченова, О. Ковалевського, В. Ягича, Б. Богішича, авторитетних у російській науці правників М. Дювернуа та П. Цитовича. Особливо показовим для характеристики діяльності ректора є випадок із запрошенням І. Сеченова у 1870 році. У листі до попечителя одеської учбової округи ректор просив заснування для І. Сеченова, ще однієї посади ординарного професора на фізико-математичному факультеті в Новоросійському університеті, оскільки всі можливі вісім вже були зайняті. Однак, у відповідь, попечитель переслав ректору таємного листа з міністерства освіти з негативною оцінкою поглядів І. Сеченова. У відповіді Ф. Леонтович слушно зазначав, що "за відгукми спеціалістів І. Сеченов належить до числа осіб, які добре відомі у науці. З цієї точки зору викладацька діяльність І. Сеченова, безсумнівно, була би корисною для Новоросійського університету". Навіть не заперечуючи спірних поглядів вченого, ректор намагався довести, що "у нас немає ґрунту для тих сторонніх, чужих університетові та науці впливів, яким піддається молодь у столицях, і тому вплив однієї особи, не зустрічаючи підтримки в загальному настрої, обмежиться тільки тим боком, який не може порушити загального пануючого напрямку" [8,76-80]. Отже, для керівника Новоросійського університету високий науковий потенціал вченого був вирішальним для надання йому місця на кафедрі. Слід відмітити сміливість ректора, думка якого була повністю передана "нагору" у вигляді запоруки і розподілу відповідальності. В своїй бурхливій кадровій політиці Ф. Леонтович не завжди керувався статтями Статуту. У 1872 році міністерство народної освіти вимагало від ректора пояснення, на якій підставі

кандидата О. Кочубинського прийнято на посаду доцента без ступеня магістра. Ф. Леонтович пояснив, що талановиту молодь не слід довго тримати поза університетом, наприклад, вчителями гімназій, а якомога швидше залучати до діяльності в університеті, де вона не загубиться для науки [9,108-113]. Майбутня наукова діяльність згодом відомого слов'янознавця чудово підтвердила правоту ректора.

Статистика переконує у продуктивності дій Ф. Леонтовича. На 1877 рік у штаті університету вже було 22 ординарних професора та 7 екстраординарних, плюс 9 доцентів та один астроном. І це порівняно з 13 ординарними і 7 екстраординарними професорами, 8 доцентами у 1867/1868 рр. Унаслідок цього значно зменшилася й кількість не заміщених кафедр [10,4].

Важливим компонентом адміністративної діяльності Ф. Леонтовича було його опікування студентськими справами. Чисельні особисті подання ректора про звільнення бідних студентів від сплати за навчання підтверджують його бажання покращити матеріальний стан студентства. Для підтримки бідних студентів у 1870 році в університеті було засновано "Опекунство для незаможних студентів". Його головою були попечитель одеської учбової округи і ректор. У контексті розуміння студентського питання, як обов'язку університету піклуватися за свою молодь, слід розглядати екстравагантне рішення, що було подано у міністерство народної освіти з ініціативи Ф. Леонтовича у 1870 році. Документ пропонував заборонити студентам одружуватися. Однією з причин цієї пропозиції була "моральна відповідальність університету за молодь перед батьками та суспільством. Вони очікують, що університет поверне їм молодих людей повними сил для боротьби з життям, а не людей зломлених невдачами, бідністю та сімейним життям" [11,394].

Ф. Леонтович піклувався про активне залучення студентів до навчання, підсилення їх інтересу до науки, на протипагу політичним зацікавленням. У своїй доповідній, декан юридичного факультету Ф. Леонтович, у черговий раз зазначив, що успіх у реалізації цієї стратегії залежить від обсягу її фінансування, зокрема, виділення коштів на друкування кращих студентських праць, що "посприє розвиненню авторського самолюбства", премії, обладнання юридичних кабінетів з факультетською бібліотекою для покращення рівня практичних занять [12,34-36].

Завжди стримане ставлення Ф. Леонтовича до студентства, і, навіть, часом його рішучі дії щодо нього, не принизили авторитету професора. Попечитель одеської учбової округи, у таємній записці до міністерства народної освіти, запевняв, що "наскільки мені відомо, ректора Леонтовича поважають студенти, бо він своїм ставленням до них ніколи не викликав їх невдоволення проти себе особисто" [13,106]. Намагаючись підсумувати діяльність професора, один із студентів згадував у 1886 році, що він "був другом студентства. Другом не в тому сенсі, що все зроблене студентом він вважав добрим і справедливим, що дозволяло цьому студентові нічого не робити, але людиною, завжди готовою допомогти йому у праці, навчанні, невдачах, захистити де міг від ворогів, які часто ховали себе за машкарою дружи" [14].

Вдале керування університетськими справами, дало підстави керівникам освіти в Російській імперії вважати Ф. Леонтовича одним з авторитетів в „університетському питанні". Саме тому професора було запрошено взяти участь у петербурзькій комісії, що розробляла університетський Статут 1884 року. Ф. Леонтович належав до професорів, які заперечили намагання уряду встановити повний контроль над університетським життям і першочерговим завданням вважали збільшення фінансування вищих закладів освіти [15,45,63]. Вагання уряду викликали у нього розчарування: "Ми займаємося у комісії власне толчією води у ступі. Нічого нового не виходить, все залишається по старому" [16,2]. В одному з листів 1879 року він писав: "Бачу, що зусилля, які робили представники університетів у петербурзькій комісії для захисту академічної автономії пройшли без сліду" [17,2]. Такі настрої пояснюють співпадіння дати відходу Ф. Леонтовича від адміністративної діяльності в університеті з 1884 роком, коли було офіційно запроваджено новий Статут.

Не зважаючи на адміністративну кар'єру, Ф. Леонтович залишався перш за все викладачем. Двадцять сім років він займав кафедру історії російського права на юридичному факультеті Новоросійського університета (1865-1892 рр.). Окрім свого курсу у 1860-их р. він викладав історію слов'янських законодавств, а у 1870-их-1880-их р. - державне право. Свій основний предмет - історію російського права він викладав по 4 лекції на тиждень на першому й другому курсах.

В 1860-х рр. вчений ішов за традиційною тоді системою викладання, що передбачала розподіл курсу на зовнішню та внутрішню історію права. Курс зовнішньої історії російського права передбачав перш за все ознайомлення студентів із давніми правовими пам'ятками: Руською Правдою, Уставами, Судебниками тощо. Лекції поєднувалися із практичними заняттями, яким Ф. Леонтович надавав великого значення. Лекції із внутрішньої історії російського права були присвячені еволюції суспільних інститутів (перш за все общини), державних установ тощо. У 1880-х р. він відмовився від такого штучного поділу. Його курс став поділятися за тематично-хронологічним критерієм, починаючись із дуже змістовного теоретичного вступу, охоплюючи величезний період - від звичаєвого права до XIX ст. Ф. Леонтович видав один із перших у Росії підручників з історії російського права. За його автором слід визнати заслугу самостійної обробки таких теоретичних питань, як періодизація, бібліографія та історіографія історії російського права [18]. Повні ж курси професора неодноразово літографувалися. Важливою особливістю курсу був аналітичний виклад матеріалу. Лектор подавав різні точки зору авторів останніх фундаментальних праць і висловлював до них своє ставлення. О. Маркевич, згадував, що у Ф. Леонтовича російської історії можна було навчитися набагато краще, ніж у професорів історико-філологічного факультету [19,487]. Інший

сучасник так описував враження, що залишали лекції професора: “Читав він ясно, іноді дещо швидко, але разом з тим з такою теплою і любов’ю до свого предмету, що він, здавалося, мимоволі закликав своїх слухачів йти по вказаному шляху вивчення правового життя своєї Батьківщини, любов до якої зростала у міру того, як відкривалося перед очима молоді це правове життя їх, вітчизни” [14].

Отже, постать Ф. Леонтовича посідає одне з почесних місць в історії вищої освіти на півдні України. Адміністративна діяльність професора заклала традицію управління навчальним процесом на півдні України. Ф. Леонтович спрямовував свою кадрову політику на залучення до Новоросійського університету всесвітньо відомих вчених. Це перетворило цей навчальний заклад на один з провідних осередків науки та освіти у всесвітньому вимірі. Вчений продемонстрував гідний поваги приклад поєднання високих адміністративних якостей з плідною педагогічною працею. Остання мала велике значення для становлення традицій викладання історії та права у вищих навчальних закладах Південної України. Його курс історії російського права, заклав основи інтеграційного, комплексного підходу у дослідженні історичних явищ, що набуває все більшої ваги у сучасній науці.

Джерела та література:

1. Михальченко С.И. Ф.И. Леонтович - деятель науки и просвещения // Российские университеты в XIX - начале XX века. Сб. ст. / Отв. ред. В.И. Чесноков - Воронеж: Из-во Воронежского ун-та, 1996. - С. 90-107.
2. Михальченко С.И. Киевская школа в русской историографии (школа западно - русского права). - Брянск, 1996.
3. Протоколы заседаний Совета Новороссийского университета (Протоколы Совета...) за январь 1873 года.
4. ДАОО. - Ф. 42. - Оп. 35. - Спр. 35.
5. Протоколы Совета за декабрь 1870 года.
6. Краткий отчет о состоянии Императорского Новороссийского университета (Краткий отчет ИНУ) за 1869/70 учебный год.
7. Музичко О.Є. Внесок професорів Новоросійського університету у розвиток архівної справи в Одесі у другій половині XIX - на початку XX ст. // Південний архів. - Історичні науки. - Вип. 7. - 2002. - С. 174-179.
8. ДАОО.- Ф. 42. - Оп. 35. - Спр. 109.
9. Протоколы Совета за май 1872 года.
10. Краткий отчет ИНУ за 1876/77гг.
11. Протоколы Совета за декабрь 1870 год.
12. ДАОО. - Ф. 45. - Оп. 11. - Спр. 9.
13. ДАОО. - Ф. 1. - Оп. 249. - Спр. 634.
14. Новороссийский телеграф. - 1886. - 24 июля.
15. Щетинина Г.И. Университеты в России и Устав 1884 года. - М., 1976.
16. ДАОО. - Ф. 149. - Оп. 1. - Спр. 72.
17. Институт Рукописів Національної бібліотеки України. - Ф. III. - Спр. 68816.
18. Ф.И. Леонтович История русского права. - Одесса, 1869. - 159 с.
19. Маркевич А.И. Ф.И. Леонтович // 25-е императорского Новороссийского университета. - Одесса, 1890.

УДК 94 (477): 929 Леонтович

Ключові слова: Ф. Леонтович, університетська освіта, Новоросійський університет, Південна Україна, історія права.

Аннотация

В данной статье на основе анализа разнообразного, в том числе архивного, материала изучается вклад профессора истории русского права Ф.И. Леонтовича в развитие университетского образования на юге Украины. Освещается его административная деятельность в Новороссийском университете.

Annotation

This article is devoted to activity of Novorosiysky university`s professors at half of XIXth century and at the beginning of the XXth century historian of the right Fedor Ivanovich Leontovich (1833-1910). Using archival sources, the author highlights unexplored theme in historiografy, investigates F. Leontovich's administrative and pedagogical activity in the south of Ukraine in Odessa by Novorossisky University. The activity of professor brought in valuable contribution to development of the university education on the South of Ukraine.